

śrīḥ
śrīmatē rāmānujāya namaḥ
śrīmatē nigamāntamahādēśikāya namaḥ
śrīsītālakṣmaṇabharataśatrughnahanumatsamēta śrīrāmacandra
parabrahmaṇē namaḥ

śrīmadrāmāyaṇē vālmīkīyē ādikāvyaē ayōdhyākāṇḍē

॥ dvādaśaḥ sargaḥ ॥

This document has been prepared by

Sunder Kidāmbi

with the blessings of

śrī raṅgarāmānuja mahādēśikan

His Holiness śrīmad āṇḍavan śrīraṅgam

śrīḥ
śrīmatē rāmānujāya namaḥ
śrīmatē nigamāntamahādēśikāya namaḥ
śrīsītālakṣmaṇabharataśatrughnahanumatsamēta śrīrāmacandra
parabrahmaṇē namaḥ

॥ dvādaśaḥ sargaḥ ॥

rājñō daśarathasya cintā vilāpaśca tēna kaikēyyā bhartsanaṃ
sāntvanaṃ tādrśavarayācñātō vinivartitumanurōdhakaraṇaṃ
ca

tataḥ śrutvā mahārājāḥ
kaikēyyā dāruṇaṃ vacaḥ |
cintāmbhisamāpēdē
muhūrtaṃ pratatāpa ca ॥ 2.12.1 ॥

kiṃ nu mē'yaṃ divāsvapna -
ścittamōhō'pi vā mama |
anubhūtōpasargō vā
manasō vāpyupadravaḥ ॥ 2.12.2 ॥

iti sañcintya tad rājā
nādhyagacchat tadāsukham |
pratilabhya tataḥ saṃjñāṃ
kaikēyīvākyatāpitaḥ ॥ 2.12.3 ॥

vyathitō viklavaścaiva
vyāghrīm dṛṣṭvā yathā mṛgaḥ |

asaṁvṛtāyāmāsīnō

jagatyāṁ dīrghamucchvasan || 2.12.4 ||

maṇḍalē pannagō ruddhō

mantrairiva mahāviṣaḥ |

ahō dhigiti sāmarṣō

vācamuktvā narādhipaḥ || 2.12.5 ||

mōhamāpēdivān bhūyaḥ

śōkōpahatacētanaḥ |

cirēṇa tu nṛpaḥ saṁjñāṁ

pratilabhya suduḥkhitaḥ || 2.12.6 ||

kaikēyīmabravīt kruddhō

nirdahanniva tējasā |

nṛśaṁsē duṣṭacāritrē

kulasyāsyā vināśīni || 2.12.7 ||

kiṁ kṛtaṁ tava rāmēṇa

pāpē pāpaṁ mayāpi vā |

sadā tē jananītulyāṁ

vṛttiṁ vahati rāghavaḥ || 2.12.8 ||

tasyaivaṁ tvamanarthāya

kinnimittamihōdyatā |

tvaṁ mayā'tmavināśāya

bhavanaṁ svaṁ nivēśitā || 2.12.9 ||

avijñānānnṛpasutā

vyālā tīkṣṇaviṣā yathā |

jīvalōkō yadā sarvō

rāmasyāha guṇastavam || 2.12.10 ||

aparādham kamuddiśya

tyakṣyāmīṣṭamaham sutam |

kausalyāṃ ca sumitrāṃ ca

tyajēyamapi vā śriyam || 2.12.11 ||

jīvitam cātmanō rāmaṃ

na tvēva pitṛvatsalam |

parā bhavati mē prīti -

rdrṣṭvā tanayamagrajam || 2.12.12 ||

apaśyatastu mē rāmaṃ

naṣṭam bhavati cētanam |

tiṣṭhēllōkō vinā sūryam

sasyam vā salilaṃ vinā || 2.12.13 ||

na tu rāmaṃ vinā dēhē

tiṣṭhēttu mama jīvitam |

tadalaṃ tyajyatāmēṣa

niścayaḥ pāpaniścayē || 2.12.14 ||

api tē caraṇau mūrdhnā

spṛśāmyēṣa prasīda mē |

kimarthaṃ cintitaṃ pāpē

tvayā paramadāruṇam || 2.12.15 ||

atha jijñāsasē māṃ tvam

bharatasya priyāpriyē |

astu yattattvayā pūrvam
vyāhṛtaṁ rāghavam prati || 2.12.16 ||

sa mē jyēṣṭhasutaḥ śrīmān
dharmajyēṣṭha itīva mē |
tat tvayā priyavādinyā
sēvārthaṁ kathitaṁ bhavēt || 2.12.17 ||

tacchrutvā śōkasantaptā
santāpayasi mām bhṛśam |
āviṣṭāsi grhē śūnyē
sā tvaṁ paravaśam gatā || 2.12.18 ||

ikṣvākūṇām kulē dēvi
samprāptaḥ sumahānayam |
anayō nayasampannē
yatra tē vikṛtā matiḥ || 2.12.19 ||

nahi kiñcidayuktaṁ vā
vipriyaṁ vā purā mama |
akarōstvaṁ viśālākṣi
tēna na śraddadhāmi tē || 2.12.20 ||

nanu tē rāghavastulyō
bharatēna mahātmanā |
bahuśō hi sma bālē tvaṁ
kathāḥ kathayasē mama || 2.12.21 ||

tasya dharmātmanō dēvi
vanē vāsaṁ yaśasvinaḥ |

kathaṃ rōcayasē bhīru
nava varṣāṇi pañca ca || 2.12.22 ||

atyantasukumārasya
tasya dharmē kṛtātmanah |
kathaṃ rōcayasē vāsa -
maraṇyē bhṛśadāruṇē || 2.12.23 ||

rōcayasyabhirāmasya
rāmasya śubhalōcanē |
tava śuśrūṣamāṇasya
kimarthaṃ vipravāsanam || 2.12.24 ||

rāmō hi bharatād bhūya -
stava śuśrūṣatē sadā |
viśēṣaṃ tvayi tasmāt tu
bharatasya na lakṣayē || 2.12.25 ||

śuśrūṣāṃ gauravaṃ caiva
pramāṇaṃ vacanakriyām |
kastu bhūyastaraṃ kuryā -
danyatra puruṣarṣabhāt || 2.12.26 ||

bahūnāṃ strīsaḥsrāṇāṃ
bahūnāṃ cōpajīvinām |
parivādō'pavādō vā
rāghavē nōpapadyatē || 2.12.27 ||

sāntvayan sarvabhūtāni
rāmaḥ śuddhēna cētasā |

gr̥hṇāti manujavyāghraḥ
priyairviṣayavāsinaḥ || 2.12.28 ||

satyēna lōkāñjayati
dvijān dānēna rāghavaḥ |
gurūñchuśrūṣayā vīrō
dhanuṣā yudhi śātravān || 2.12.29 ||

satyaṃ dānaṃ tapastyāgō
mitratā śaucamārjavam |
vidyā ca guruśuśrūṣā
dhruvāṇyētāni rāghavē || 2.12.30 ||

tasminnārjavasampannē
dēvi dēvōpamē katham |
pāpamāśamsasē rāmē
maharṣisamatējasi || 2.12.31 ||

na smarāmyapriyaṃ vākyaṃ
lōkasya priyavādinaḥ |
sa katham tvatkṛtē rāmaṃ
vakṣyāmi priyamapriyam || 2.12.32 ||

kṣamā yasmimstapastyāgaḥ
satyaṃ dharmah kṛtajñatā |
apyahiṃsā ca bhūtānāṃ
tamṛtē kā gatirmama || 2.12.33 ||

mama vṛddhasya kaikēyi
gatāntasya tapasvinaḥ |

dīnaṃ lālapyamānasya
kāruṇyaṃ kartumarhasi || 2.12.34 ||

pr̥thivyāṃ sāgarāntāyāṃ
yat kiñcidadhigamyatē |
tat sarvaṃ tava dāsyāmi
mā ca tvaṃ manyumāviśa || 2.12.35 ||

añjaliṃ kurmi kaikēyi
pādau cāpi spr̥śāmi tē |
śaraṇaṃ bhava rāmasya
mādharmō māmiha spr̥śēt || 2.12.36 ||

iti duḥkhābhisantaptaṃ
vilapantamacētanam |
ghūrṇamānaṃ mahārājaṃ
śōkēna samabhiplutam || 2.12.37 ||

pāraṃ śōkārṇavasyāśu
prārthayantaṃ punaḥ punaḥ |
pratyuvācātha kaikēyī
raudrā raudrataraṃ vacaḥ || 2.12.38 ||

yadi dattvā varau rājan
punaḥ pratyanutapyasē |
dhārmikatvaṃ kathaṃ vīra
pr̥thivyāṃ kathayiṣyasi || 2.12.39 ||

yadā samētā bahava -
stvayā rājarṣayaḥ saha |

kathayiṣyanti dharmajña
tatra kiṃ prativakṣyasi || 2.12.40 ||

yasyāḥ prasādē jīvāmi
yā ca māmabhyapālayat |
tasyāḥ kṛtā mayā mithyā
kaikēyyā iti vakṣyasi || 2.12.41 ||

kilbiṣaṃ tvaṃ narēndrāṇāṃ
kariṣyasi narādhipa |
yō dattvā varamadyaiva
punaranyāni bhāṣasē || 2.12.42 ||

śaibyaḥ śyēnakapōtīyē
svamāṃsaṃ pakṣiṇē dadau |
alarkaścakṣuṣī dattvā
jagāma gatimuttamām || 2.12.43 ||

sāgaraḥ samayaṃ kṛtvā
na vėlāmativartatē |
samayaṃ mānṛtaṃ kārṣiḥ
pūrvavṛttamanusmaran || 2.12.44 ||

sa tvaṃ dharmāṃ parityajya
rāmaṃ rājyē'bhiṣicya ca |
saha kausalyayā nityaṃ
rantumicchasi durmatē || 2.12.45 ||

bhavatvadharmō dharmō vā
satyaṃ vā yadi vānṛtam |

yattvayā saṁśrutaṁ mahyaṁ
tasya nāsti vyatikramaḥ || 2.12.46 ||

ahaṁ hi viṣamadyaiva
pītvā bahu tavāgrataḥ |
paśyatastē mariṣyāmi
rāmō yadyabhiṣicyatē || 2.12.47 ||

ēkāhamapi paśyēyaṁ
yadyahaṁ rāmamātaram |
añjaliṁ pratigrhṇantīm
śrēyō nanu mṛtirmama || 2.12.48 ||

bharatēnātmanā cāhaṁ
śapē tē manujādhipa |
yathā nānyēna tuṣyēya -
mṛtē rāma vivāsanāt || 2.12.49 ||

ētāvaduktvā vacanaṁ
kaikēyī virarāma ha |
vilapantaṁ ca rājānaṁ
na prativyājahāra sā || 2.12.50 ||

śrutvā tu rājā kaikēyyā
vākyaṁ paramaśōbhanam |
rāmasya ca vanē vāsa -
maīśvaryaṁ bharatasya ca || 2.12.51 ||

nābhyabhāṣata kaikēyīm
muhūrtaṁ vyākulēndriyaḥ |

praikṣatānimiṣō dēvīm

priyāmapriyavādinīm || 2.12.52 ||

tām hi vajrasamām vāca -

mākarṇya hṛdayāpriyām |

duḥkhaśōkamayīm śrutvā

rājā na sukhito'bhavat || 2.12.53 ||

sa dēvyā vyavasāyam ca

ghōraṃ ca śapatham kṛtam |

dhyātvā rāmēti niḥśvasya

cchinnastarurivāpatat || 2.12.54 ||

naṣṭacittō yathōnmattō

viparītō yathāturaḥ |

hṛtatējā yathā sarpō

babhūva jagatīpatiḥ || 2.12.55 ||

dīnaya'turayā vācā

iti hōvāca kaikayīm |

anarthamimamarthābhaṃ

kēna tvamupadēśitā || 2.12.56 ||

bhūtōpahatacittēva

bruvantī mām na lajjasē |

śīlavyasanamētat tē

nābhijānāmyaham purā || 2.12.57 ||

bālāyāstat tvidānīm tē

lakṣayē viparītavat |

kutō vā tē bhayaṃ jātaṃ
yā tvamēvaṃvidhaṃ varam || 2.12.58 ||

rāṣṭrē bharatamāsinaṃ
vṛṇīṣē rāghavaṃ vanē |
viramaitēna bhāvēna
tvamētēnānṛtēna ca || 2.12.59 ||

yadi bhartuḥ priyaṃ kāryaṃ
lōkasya bharatasya ca |
nṛśaṃsē pāpasaṅkalpē
kṣudrē duṣkṛtakāriṇi || 2.12.60 ||

kiṃ nu duḥkhamalīkaṃ vā
mayi rāmē ca paśyasi |
na kathañcidṛtē rāmād
bharatō rājyamāvasēt || 2.12.61 ||

rāmādapi hi taṃ manyē
dharmatō balavattaram |
kathaṃ drakṣyāmi rāmasya
vanaṃ gacchēti bhāṣitē || 2.12.62 ||

mukhavarṇaṃ vivarṇaṃ tu
yathaivēndumupaplutam |
tāṃ tu mē sukṛtāṃ buddhiṃ
suhṛdbhiḥ saha niścītāṃ || 2.12.63 ||

kathaṃ drakṣyāmyapāvṛttāṃ
parairiva hatāṃ camūm |

kiṃ māṃ vakṣyanti rājānō
nānādigbhyaḥ samāgatāḥ || 2.12.64 ||

bālō batāyamaikṣvāka -
ściraṃ rājyamakārayat |
yadā hi bahavō vṛddhā
guṇavantō bahuśrutāḥ || 2.12.65 ||

pariprakṣyanti kākutsthaṃ
vakṣyāmīha kathaṃ tadā |
kaikēyyā kliśyamānēna
putraḥ pravrajitō mayā || 2.12.66 ||

yadi satyaṃ bravīmyētat
tadasatyaṃ bhaviṣyati |
kiṃ māṃ vakṣyati kausalyā
rāghavē vanamāsthītē || 2.12.67 ||

kiṃ caināṃ prativakṣyāmi
kṛtvā vipriyamīdrśam |
yadā yadā ca kausalyā
dāsīva ca sakhīva ca || 2.12.68 ||

bhāryāvad bhaginīvacca
mātrvaccōpatiṣṭhati |
satataṃ priyakāmā mē
priyaputrā priyaṃvadā || 2.12.69 ||

na mayā satkṛtā dēvī
satkārārḥā kṛtē tava |

idānīm tattapati mām
yanmayā sukṛtaṁ tvayi || 2.12.70 ||

apathyavyañjanōpētaṁ
bhuktamannamivāturaṁ |
viprakāraṁ ca rāmasya
samprayāṇaṁ vanasya ca || 2.12.71 ||

sumitrā prēkṣya vai bhītā
kathaṁ mē viśvasiṣyati |
kṛpaṇaṁ bata vaidēhī
śrōṣyati dvayamapriyam || 2.12.72 ||

mām ca pañcatvamāpannaṁ
rāmaṁ ca vanamāśritam |
vaidēhī bata mē prāṇān
śōcantī kṣapayiṣyati || 2.12.73 ||

hīnā himavataḥ pārśvē
kinnarēṇēva kinnarī |
nahi rāmamaḥaṁ dṛṣṭvā
pravasantaṁ mahāvanē || 2.12.74 ||

ciraṁ jīvitumāśaṁsē
rudantīm cāpi maithilīm |
sā nūnaṁ vidhavā rājyaṁ
saputrā kārāyisyasi || 2.12.75 ||

satīm tvāmahamatyantaṁ
vyavasyāmyasatīm satīm |

rūpiṇīm viśasaṃyuktām
pītvēva madirām naraḥ || 2.12.76 ||

anṛtairbata mām sāntvaiḥ
sāntvayantī sma bhāśasē |
gītaśabdēna saṃrudhya
lubdhō mṛgamivāvadhīḥ || 2.12.77 ||

anārya iti māmāryāḥ
putravikrāyakam dhruvam |
vikariṣyanti rathyāsu
surāpaṃ brāhmaṇaṃ yathā || 2.12.78 ||

ahō duḥkhamahō kṛcchraṃ
yatra vācaḥ kṣamē tava |
duḥkhamēvaṃvidhaṃ prāptaṃ
purā kṛtamivāśubham || 2.12.79 ||

ciraṃ khalu mayā pāpē
tvaṃ pāpēnābhirakṣitā |
ajñānādupasampannā
rajjurudbandhanī yathā || 2.12.80 ||

ramamāṇastvayā sārdhaṃ
mṛtyuṃ tvām nābhilakṣayē |
bālō rahasi hastēna
kṛṣṇasarpamivāsprśam || 2.12.81 ||

taṃ tu mām jīvalōkō'yaṃ
nūnamākrōṣṭumarhati |

mayā hyapitrkaḥ putraḥ
sa mahātmā durātmanā || 2.12.82 ||

bālīśō bata kāmātmā
rājā daśarathō bhṛśam |
strīkṛtē yaḥ priyaṁ putraṁ
vanaṁ prasthāpayiṣyati || 2.12.83 ||

vēdaiśca brahmacaryaiśca
gurubhiścōpakarśitaḥ |
bhōgakālē mahatkṛcchraṁ
punarēva prapatsyātē || 2.12.84 ||

nālaṁ dvitīyaṁ vacanaṁ
putrō māṁ pratibhāṣitum |
sa vanaṁ pravrajētyuktō
bāḍhamityēva vakṣyati || 2.12.85 ||

yadi mē rāghavaḥ kuryād
vanaṁ gacchēti cōditaḥ |
pratikūlaṁ priyaṁ mē syā -
nna tu vatsaḥ kariṣyati || 2.12.86 ||

rāghavē hi vanaṁ prāptē
sarvalōkasya dhikkṛtam |
mṛtyurakṣamaṇīyaṁ māṁ
nayiṣyati yamakṣayam || 2.12.87 ||

mṛtē mayi gatē rāmē
vanaṁ manujapuṅgavē |

iṣṭē mama janē śēṣē

kiṃ pāpaṃ pratipatsyasē || 2.12.88 ||

kausalyā mām ca rāmaṃ ca

putrau ca yadi hāsyati |

duḥkhānyasahatī dēvī

māmēvānugamiṣyati || 2.12.89 ||

kausalyāṃ ca sumitrāṃ ca

mām ca putraistribhiḥ saha |

prakṣipyā narakē sā tvaṃ

kaikēyi sukhitā bhava || 2.12.90 ||

mayā rāmēṇa ca tyaktaṃ

śāśvataṃ satkṛtaṃ guṇaiḥ |

ikṣvākukulamakṣōbhya -

mākulaṃ pālayiṣyasi || 2.12.91 ||

priyaṃ cēd bharatasyaitad

rāmapravrajanaṃ bhavēt |

mā sma mē bharataḥ kārṣīt

prētakṛtyaṃ gatāyuṣaḥ || 2.12.92 ||

mṛtē mayi gatē rāmē

vanaṃ puruṣapuṅgavē |

sēdānīm vidhavā rājyaṃ

saputrā kārayiṣyasi || 2.12.93 ||

tvam rājaputri daivēna

nyavasō mama vēśmani |

akīrtiścātulā lōkē

dhruvaḥ paribhavaśca mē |

sarvabhūtēṣu cāvajñā

yathā pāpakṛtastathā || 2.12.94 ||

kathaṃ rathairvibhuryātvā

gajāśvaiśca muhurmuḥuḥ |

padbhyāṃ rāmō mahāraṇyē

vatsō mē vicariṣyati || 2.12.95 ||

yasya cāhārasamayē

sūdāḥ kuṇḍaladhāriṇaḥ |

ahampūrvāḥ pacanti sma

prasannāḥ pānabhōjanam || 2.12.96 ||

sa kathaṃ nu kaṣāyāṇi

tiktāni kaṭukāni ca |

bhakṣayan vanyamāhāraṃ

sutō mē vartayiṣyati || 2.12.97 ||

mahārhaveastrasambaddhō

bhūtvā cirasukhōcitaḥ |

kāṣāyaparidhānastu

kathaṃ rāmō bhaviṣyati || 2.12.98 ||

kasyēdaṃ dāruṇaṃ vākya -

mēvaṃvidhamapīritam |

rāmasyāraṇyagamaṇaṃ

bharatasyābhiṣēcanam || 2.12.99 ||

dhigastu yōṣitō nāma
 śaṭhāḥ svārthaparāyaṇāḥ |
 na bravīmi striyaḥ sarvā
 bharatasyaiva mātaram || 2.12.100 ||

anarthabhāvē'rthaparē nṛśaṃsē
 mamānutāpāya nivēśitāsi |
 kimapriyaṃ paśyasi mannimittam
 hitānukāriṇyathavāpi rāmē || 2.12.101 ||

parityajēyuh pitarō'pi putrān
 bhāryāḥ patimścāpi kṛtānurāgāḥ |
 kṛtsnam hi sarvaṃ kupitam jagat syād
 dṛṣṭvaiva rāmaṃ vyasanē nimagnam || 2.12.102 ||

ahaṃ punardēvakumāraraṭpa -
 malaṅkṛtam taṃ sutamāvrajjantam |
 nandāmi paśyanniva darśanēna
 bhavāmi dṛṣṭvaiva punaryuvēva || 2.12.103 ||

vinā hi sūryēṇa bhavēt pravṛtti -
 ravarṣatā vajradharēṇa vāpi |
 rāmaṃ tu gacchantamitaḥ samīkṣya
 jīvēṇa kaścittviti cētanā mē || 2.12.104 ||

vināśakāmāmahitāmamitrām
 āvāsayaṃ mṛtyumivātmanastvām |
 ciraṃ batāṅkēna dhṛtāsi sarpi
 mahāviṣā tēna hatō'smi mōhāt || 2.12.105 ||

mayā ca rāmēṇa salakṣmaṇēna
 praśāstu hīnō bharatastvayā saha |
 puraṃ ca rāṣṭraṃ ca nihatya bāndhavān
 mamāhitānāṃ ca bhavābhiharṣiṇī || 2.12.106 ||

nṛśaṃsavṛttē vyaśanaprahāriṇi
 prasahya vākyam yadihādya bhāṣasē |
 na nāma tē tēna mukhāt patantyadhō
 viśīryamāṇā daśanāḥ sahasradhā || 2.12.107 ||

na kiñcidāhāhitamapriyam vacō
 na vētti rāmaḥ paruṣāṇi bhāṣitum |
 katham tu rāmē hyabhirāmavāḍini
 bravīṣi dōṣān guṇanityasammatē || 2.12.108 ||

pratāmya vā prajvala vā praṇāśya vā
 sahasraśō vā sphuṭitāṃ mahīm vraja |
 na tē kariṣyāmi vacaḥ sudāruṇam
 mamāhitam kēkayarājapāṃsanē || 2.12.109 ||

kṣurōpamāṃ nityamasatpriyamvadāṃ
 praduṣṭabhāvāṃ svakulōpaghātinīm |
 na jīvitum tvāṃ viśahē'manōramāṃ
 didhakṣamāṇāṃ hṛdayam sabandhanam || 2.12.110 ||

na jīvitam mē'sti kutaḥ punaḥ sukham
 vinātmajēnātmavatāṃ kutō ratiḥ |
 mamāhitam dēvi na kartumarhasi
 sprśāmi pādāvapi tē prasīda mē || 2.12.111 ||

sa bhūmipālō vilapannanāthavat
striyā gṛhītō hṛdayē'timātrayā |
papāta dēvyāścaraṇau prasāritā -
vubhāvasamprāpya yathā'turastathā || 2.12.112 ||

|| ityārṣē śrīmadrāmāyaṇē vālmīkiyē ādikāvyē
ayōdhyākāṇḍē dvādaśaḥ sargaḥ ||